

Paremmiin sanoen

Nykyään lehdistö ja muukin painettu sana on tulvillaan lyhenteitä, joita ei läheskään aina selitetä. Niistä on tullut kieltenhuoltajan jokapäiväinen harmi. On syntynyt luulo, että kielemme pitkiksi moitituista sanoista ja ilmauksista päästään, kun otetaan niiden ensimmäiset

kirjaimet ja tekaistaan lyhenne. Hupaisimpia esimerkkejä tästä on nykysuomalista suusima »pitkän tähtäimen suunnitelma», josta on tehty juhlallinen lyhenne *PTS* ja rinnalle *LTS* (= lyhyen t. s.). Näitä voisi ensi näkemältä luulla joidenkin seurojen lyhenteiksi. Samalla voidaan todeta, että lyhenteissä käytetään turhan runsaasti juuri isoja kirjaimia, jotka kyllä näkyvät selvästi, mutta myös häiritsevästi. Esim. *TV ~ tv.*, *ATK ~ atk.*, *PVC* voisi olla *pvc.*, koska se on vain kemiallisen yhdisteen polyvinyylikloridin lyhenne — tosin tärkeimpiä kestopuoveja ja kirjoitustavaltaan isokirjaimiseksi vakiintunut.

Toivottavaa olisi, että lyhenteiden käyttöä alettaisiin mahdollisuutta myöten vähentää eikä uusia tarpeettomasti sepitettäisi.

Erityisesti on aihetta puuttua akateemisten oppiarvojen, erilaisten tutkintojen ja virkanimien lyhenteisiin. Meillä on vanhastaan joukko vakiintuneita oppiarvojen lyhenteitä, kuten *fil. kand.*, *fil. maist.*, *fil. tri t. toht.*, *lääket. ja kir. tri.*, *tekn. tri.*, *teol. tri.*, *hum. kand.*, *luonnont. kand.*, *dípl.(-)ins.* Ne lyhentävät tarpeeksi ja ovat silti täysin läpinäkyviä eli ymmärrettäviä. Yliopistojen ja korkeakoulujen luetteloissa ja muissakin julkaisuissa on kuitenkin käytössä vielä tiiviimpiä lyhenteitä, koska tilaa on hyvin vähän, esim. *DI = dípl.ins.*, *FK = fil. kand.*, *FT = fil. tri.*, *TT = tekn. tri.*, *HK = hall. kand.* (= *hallintotieteiden kand.*), *HLK = hammaslääketieteen kand.*, *HOK = hallinto-opin kand.* Jos katsoo Suomen valtiokalenteria, löytää tällaisten mallien mukaisia lyhenteitä melkoisen määrän, esim. *KTO = kotitaloudenopettaja*, *KO = kansa(lais)koulun (peruskoulun) opettaja*, *PTO = puutarhaopettaja*, *TKO = tyttöjen käsityön opettaja*, *SHO = sairaanhoidon opettaja*. — Tällaiset poiminnot riittänevät osoittamaan, että kirjainlyhenteet ovat erittäin vaikeita ja hämääviä. Tästä syystä niitä ei ollenkaan suositella käytettäväksi matrikkelikielen ulkopuolella. Titteleiksi ne ovat mahdottomia. Tiedämme, että esim.

englantilaiset käyttävät muutamia vanhoilta ajoilta periytyviä tutkintojen kirjainlyhenteitä, kuten esim. *B.A.*:ta (*Bachelor of Arts*, joka vastaa meikäläistä hum. kand. -tutkintoa), mutta he sijoittavat ne nimen perään eivätkä eteen. Nekään eivät sovi meille malleiksi.

Kielenhuoltajan toivomus on, että tämääntapaisten kirjainlyhenteiden käyttöä vältettäisiin ja että myös yliopisto noudattaisi kirjeenvaihdossaan tätä toivoimusta. Opettajien olisi hyvä muistuttaa oppilaille siitä, että kohteliaassa ja toisaalta myös virallisessa kirjoittelussa titeli mahdollisuuden mukaan kirjoitetaan kokonaan (*professori, tohtori, maisteri, varatuomari, toimitusjohtaja* jne.). Samoin olisi syytä välttää lyhenteiden käyttöä yleensä, koska vain entuudestaan vakiintuneet ovat riittävän selviä. Tilastot, matrikkelit ja niihin verrattavat luettelot, joissa on pakko säästää tilaa, ovat oma lukunsa.

*

Eräs kielenkäyttöä mm. kääntäjän tehtäviensä vuoksi valppaasti seuraava henkilö on viime aikoina poiminut lehdistä ja radiosta seuraavanlaisia tapauksia:

»Ilmailuhallituksen päämajan rakentaminen piti käynnistyä viime syksynä» (Uusi Suomi 10. 1. 74).

»Helmikuussa pitäisi Lauttasaaren rakenteilla oleva vanhusten talo olla siinä kunnossa, että -» (Uusi Suomi 28. 9. 74).

»Tämä toiminta ei tietysti tarvitse olla lakkoja» (radiokeskustelussa 23. 9. 74).

»Vastaukset tähän ristikkoon oltava perillä lokakuun 15 päivään mennessä» (Koiramme-lehti).

»Heijastinlevy ei ole pakko heilua ihan jokaisen jalankulkijan kupcella» (eräässä Aamun peili -lähetyksessä).

Kielitoimisto on lisäksi askettäin havainnut mm. seuraavat:

»Ihmisten asenteet pitäisi muuttua» (televisiossa 29. 11. 74 uusintana lähetetyssä haastattelussa).

»- tässä heti Niilolta pitäisi selkäviedekin ruveta menemään jäähän» (Savon Sanomat 4. 12. 74).

Kaikissa edellä olevissa esimerkeissä yksipersonainen verbi-ilmaus (*pitää, täytyy, on pakko* jne.) kuuluu ei-eksistentiaaliseen rakenteeseen, jolloin subjektiosan on oltava genetiivissä (ks. esim. Ikola: Nykysuomen käsikirja s. 205—206): - - *rakentamisen piti käynnistyä* - -; - - *toiminnan ei tarvitse olla* - -; *Vastausten - - ollava perillä* - -, jne.

Edeltäpäin valmistelemattomassa radio- tms. keskustelussa edellä mainitun tapaiset lipsahdukset ovat ymmärrettävissä, puhujahan ei varsinkaan pitkää virkettä aloittaessaan aina mieti, miten se jatkuu loppuun. Silti ne on leimattava ehdottoman kartettaviksi (puhumatta-kaan kyseisten verbien käytöstä monipersonaisina: »*Minä täydyn lähteä*» tms.; esimerkki tällaisestakin erästä radiokeskustelusta: »- - *palkankorotukset pitäisivät olla vielä huomattavasti roimempia*»).

*

Television urheiluselostuksissa on *johtaa*-verbiä useaan otteeseen käytetty tavallisesta poikkeavasti: »Magnusson johtaa Mietoä 22 sekuntia» yms. Painetusta sanastakin tätä rektiota joskus tapaa: »Nyrkkeilymaajoukkue johtaa Lehdistöä 1—0 jo ennen kuin hanskat ovat päässeet heilumaan» (Helsingin Sanomat 24.9.1973). Asia on sanottu kiittävän lyhyesti, mutta varsinaista tarvetta tällaiseen uudistukseen ei ole: edelleenkin tullaan hyvin toimeen sanomalla vaikka »Magnusson on 22 sekuntia Mietoä edellä» ja »Nyrkkeilymaajoukkue — Lehdistö on 1—0 . . .» Kahden merkitysryhmän rajakin voi hämärtyä, jos vaikka Vesa johtaa Yritystä tai USA Chileä.

Myös *jääää*-verbistä on lehden urheiluosastosta vastaavanlainen näyttö: »Imatran suunnistajat jäi minuutin verran johtavaa Nyköpingiä, jonka aika oli 1.05,31» (Helsingin Sanomat 13.5.1973). Uudisrektiolla on puolensa, se ilmentää jälkeen jäämisen jatkuvuutta, tasaisuutta, mutta jos tämä halutaan tuoda esiin, voidaan toki sanoa »Nyköping jätätti minuutin verran Imatran suunnistajia», puhumatta-

kaan muista urheilukielen mahdollisuuksista: ero venyy, rako kasvaa.

*

Suomen sana *kuva* on viime vuosikymmeninä saanut uusia, vieraiden mallien mukaisia merkityksiä. The Oxford English Dictionaryn täydennysosassa on mainittu rakenteet *to be in the picture* 'olla läsnä, näkyvällä paikalla, näkyvissä; olla tärkeä' sekä *into, out of the picture*. Varsin sitaatti on vuodelta 1919. Nykysuomen sanakirjassa ei vastaavia rakenteita ole, mutta tällainen englannin mallin mukainen *kuva*-sanan käyttö on nykykielessä varsin tavallista. »Tahtoimme tai emme, ennusteet ovat joka tapauksessa mukana kuvaassa» (Me 12/1973). »Jorma soitti pianoa ja selloa, tanssimusiikin yhteydessä tuli basso kuvaan» (Apu 35/1970). »- - olympiavoittaja ja maailmanmestari on ollut kuvaasta poissa loukkaantumisen vuoksi - -» (Antenni 45/1970). »Kilpailu pudottaa jatkuvasti kuvaasta pieniä ja keskisuuria leipomoita - -» (Uusi Anna 17/1973).

Samaan tapaan käytetään nykyään myös (yleensä monikollisena) *kuvio*-sanaa. »Kaikkien aikojen mittavin jääkiekkomaa Kanada pysyy edelleen poissa kuvioista - -» (Antenni 11/1971). »Esa on pudonnut vuoden armeijassa olonsa aikana melko pahasti viihde-elämän kuvioista» (Apu 24/1971). Varsin suosittu fraasi on taitoluistelutermitä yleistynyt sanaliitto *pakolliset kviot*. »Mikä työtunneista jää yli, sen nielevät työmatkat ja muut pakolliset kviot» (Suomen Sosialidemokraatti 10. 10. 1965). »Kalasteluun ja lekkotteluun lomittuu poikakirjojen *pakollinen kuvio, rikolliset*» (Pirkka 12/1970).

Yllä mainituissa esimerkeissä *kuva* ja *kuvio* ovat etäännyneet alkuperäisistä aistihavaintoon tai mielikuvaan liittyvistä merkityksistään ja niistä on tullut asia-proosaan huonosti sopivia tyhjiä fraaseja. Tietyissä yhteyksissä tämäntyyppistä kuvallista käyttöä voidaan puolustaa: esim. *nykymuodin kuva* ja *suurpolitiikan kviot* ovat havainnollisia, joskin latistuneita ilmauk-

sia. Usein kuitenkin sanojen tarkoite jää hämäräksi ja silloin syntyy helposti seuraavanlaisia onnahtavia virkkeitä: »Hanu Salama on toki *ryypännyt pakolliset kuvat* käsikirjoituksen viemisen kunniaksi» (Uusi Anna 44/1972). Kuvia ja kuvioita on syytä piirrellä harkiten.

*

Kielitoimistolta on tiedusteltu nimitystä merkille, jollainen kongressien, kokousten tms. osanottajilla on näkyvillä rinnassaan ja jossa on asianomaisen nimi sekä usein myös kuva. Mm. Finnair on äskettäin ottanut käyttöön henkilökunnalleen vastaavanlaisen merkin, jota se nimittää *henkilökortiksi* (Uuden Suomen 28. 11. 74 antaman tiedon mukaan *henkilötunnus-ortiksi*; engl. *identity card*). Kun kyseinen merkki ei aina ole kortingmainen vaan esim. pieni muovi- tms. kilpi ja kun *henkilökortti* saatetaan sotkea viranomaisen antamaan *henkilö (llisyys) todistukseen*, Kielitoimisto ehdottaa nimitystä *tunniste* (vrt. *todiste, tosite, tunnuste*). Jos jostakin syystä tarvitaan täsmennetympää nimitystä, voitaisiin käyttää sanoja *henkilötunniste* tai *kuvatunniste*. *Tunniste* saattaisi ehkä olla myös pankkivirkailijan, tarjoilijan tms. rinnassa oleva nimilaatta.

*

Nykyisin yleisimmässä käytössä olevasta elvytysmenetelmästä käytetään vielä maallikkopiireissä hankalasti kirjoitettavaa ilmausta *suusta—suhun-tekohengitys*. Lääkärit ovat omaksuneet asialle sujuvamman nimityksen *puhalluselvytys*, jonka toivoisi vakiintuvan yleiskieleen. Tätä elvytystä voidaan antaa joko puhaltamalla suusta suuhun tai synnyttämällä »puhallus» jollakin paljelaiteella (esim. ns. Ambulla).

Usein puhalluselvytykseen yhdistetään ns. ulkoinen sydämenhieronta: rintakehää painellaan käsin määrätavalla sydämen supistusten aikaansaamiseksi. Mene-

telmän suosittelava nimitys on *paineluevlytys*. Jostain syystä on tarjottu myös ilmausta *painantaelvytys*, jota ymmärrettävästi ei voi pitää onnistuneena. Frekventatiivijohdos *painella* ilmentää tätä elvytystoimintaa parhaiten.

Usein näitä molempia menetelmiä käytetään yhdessä: elvytystä annetaan esimerkiksi sarjana yksi puhallus ja viisi painallusta. Nimityksenä on tällöin *puhallus-paineluevlytys*.

*

Edellä käsitelty yhdyssanatyyppi *puhallus-paineluevlytys* on etenkin tieteen kielenkäytössä melko tavallinen. Siinä on yhdyssanan määriteosana summatiivinen yhdyssana, siis sellainen sanapari, jonka jäsenet ovat rinnasteisia (tyyppiä suomalaisugrilainen). Oikeinkirjoitus on vakiintunut sellaiseksi, että rinnasteisten yhdyssosien välissä käytetään yhdyssmerkkiä ja määriteosa kirjoitetaan yhteen pääjäsenen kanssa: *lusikka-haarukkahdistelmä, omena-puolukkasose, käenkaali-mustikkatyyppi*. Joskus voi olla vaikea ratkaista, olisiko määriteosa tulkittava ns. rajakohtailmaukseksi. Epäselvissä tapauksissa voi turvautua mieluummin yhdyssmerkkiin kuin ajatusviivaan. Vanhastaan on kirjoitettu *eteis-kammiokatkos* (= 'häiriö sähköisen ärsytyksen etenemisessä sydämen eteisestä kammioon') eikä *eteis—kammiokatkos*. Ajatusviivaa on varhemmin suositettu ilmaustyyppiin *kesä—elokuussa* (samoin *kesä—heinäkuussa*), mutta siinäkin hyväksytään nykyisin myös yhdyssmerkki (ks. Kielikello 2 s. 16). Ajatusviivaa käytetään on kuitenkin kirjoitettava tyyppiä *Turun—Helsingin maantie* olevat rajakohtailmaukset.

Kuvattua yhdyssanatyyppeä *puhallus-paineluevlytys* ei tulisi ylenmääräisesti suosia. Usein on parempi ilmaista asia normaaliin tapaan sanaliiton avulla (*potilaan ja lääkärin välinen suhde*) kuin rakentaa keinotekoinen yhdyssanatermi (*potilaslääkärisuhde*).